

genilme gibi istek ve eğilimlerin çıkış kaynağı, psikolojinin adlandırmasıyla “kendini gerçekleştirme” melekesidir. Behîmiyet beslenme, boşaltım, teneffüs, cinsellik gibi fizyolojik ihtiyaçların tatmini yönündeki davranışların esasıdır; bütün bu istekler şehvet kelimesiyle ifade edilir. Sebûiyyet öfkelenme, saldırma, tahrip etme gibi davranışların kaynağıdır; buna gazap gücü de denir; günümüz psikolojisi bunu “saldırganlık dürtüsü” diye adlandırır. Şeytâniyet aldatma, hile yapma, kötülüğü iyilik gibi göstermeye çalışma, akıl ve düşünceyi kötülük yolunda kullanma eğilimlerini meydana getirir. Gazap ve şehvet bakımından hayvanla insan tabiatı ortak iken benlik bilinci, akıl ve düşünce ile kötülük yapma gücü yönünden insan tamamen kendine özgü bir türdür (*İhyâ*², III, 10). Aynı şekilde İbn Haldûn’un, çeşitli ırk ve milletlerde görülen farklı mizaç ve karakter tiplerinin oluşmasında iklimler, besinler, geçinme ve beslenme biçimleri gibi faktörlerin etkisinin bulunduğu yönündeki tezi bugün geçerliliğini korumaktadır. Ona göre kişilerin uğraştıkları iş ve meslek kollarının, toplumsal konumlarının kişilik ve karakterinin şekillenmesinde önemli etkileri bulunmaktadır. İbn Haldûn bu açıdan çeşitli mesleklere göre şahsiyet ve karakter tahlilleri yapmaktadır. Ayrıca toplumdaki yönetim tarzının insanların kişilik ve karakter yapıları üzerine önemli etkileri vardır. Eğer yönetim âdil ve yumuşaksa böyle bir yönetim altında yaşayan kimselerde kendine güven duygusu gelişir. Buna karşılık zulme, zor ve baskıya dayanan, aşırı otoriteye ve cezaya başvuran bir yönetimde yaşayan kimselerde korku hâkim olur; direnme ve metanet gücü ortadan kalkar, aşâğılık duygusu, kendine güvensizlik ve bağımlılık eğilimi gelişir. Böyle bir şahsiyet yapısıyla yetişen bireylerin oluşturduğu toplulukta yenileşme ve gelişme olmaz; tutuculuk, katılık ve gerilik hâkim olur (*Mukaddime*, s. 82-91, 123-127, 372-374, 394, 396, 399).

İslâm âlimleri eski milletlerin geliştirdiği, insan şahsiyeti ve karakteri konusuna yoğunlaşan bazı bilgi dallarına da ilgi duymuşlar, bunları kendi geleneklerine katmışlardır. Aristo’ya atfedilen *Phsionomica* adlı eserde insandaki sabit yüz çizgileri incelenerek şahsiyet ve karakter şekilleri hakkında sonuçlar çıkarılmaya çalışılmıştır. Yunan filozofları arasında yerleşmiş olan bu görüşte hâkim eğilim hayvanların çehre biçimleri, onlarda bâriz şekilde görülen mizaç ve karakter vasıfları ve bunlara tekabül eden bedenî özelliklerle

insanların aynı türden özellikleri arasında bir uygunluk bulmaya çalışma ve bu sayede insanların karakterleri hakkında bir hüküm verme yönündedir. Bazı fizyonomi bilgileri, bu araştırmaları çeşitli milletlere ve ırklara genelleştirip ortak çehre şekillerinden onlara has millî karakterleri meydana çıkarmaya uğraşmışlardır. İslâm dünyasında “ilm-i sîmâ, ilmü’l-esrâr, ilmü kıyâfeti’l-beşer, ilmü’l-firâse” gibi isimler altında birçok eserin varlığı bilinmektedir. Bunların konusu insanın organlarının özelliklerinden ve dış görünüşünden onun huy, mizaç, şahsiyet ve karakter özelliklerini tesbit etmektir. Yarı ilmi, yarı edebî olan, istidlâl ve akıl yürütmeden çok sezgi, tahmin, şahsî gözlem ve tecrübeye dayanan bu bilgilerin yer aldığı çalışmalar yakın zamanlara kadar sürdürülmüştür. Ya’kûb b. İshak el-Kindî’nin *Risâle fi’l-firâse* adlı eseri bu konuda yazılmış ilk örneklerden biridir. Fahrreddin er-Râzî’nin *Kitâbü’l-Firâse*’si türün en iyi eserlerinden kabul edilmektedir. Muhyiddin İbnü’l-Arabî, *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye*’nin 148 ve *et-Tedbîrâtü’l-ilâhiyye*’nin sekizinci bölümünü bu konuya ayırmıştır. Erzurumlu İbrâhim Hakî’nin *Kıyâfetnâme*’si bu türdeki eserlerin en ünlüsüdür (bk. KIYAFETNÂME). Bu eserler günümüzde bilim çevreleri tarafından benimsenmemektedir. Bugün şahsiyet araştırmaları psikanalitik, ayırıcı özellik, biyolojik yaklaşım, insancıl yaklaşım, davranışsal / sosyal öğrenme yaklaşımı, bilişsel yaklaşım gibi teoriler çerçevesinde sürdürülmektedir. Bedenle irtibatlı yorumlara ise en çok psikanalitik teoride içgüdüler ve dürtüler, biyolojik teoride genetik kalıtıma bağlı mizaç karakterleri seviyesinde yer verilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mu’cemû el-fâzî’l-Kur’ânî’l-Kerîm, Kahire 1390/1970, I, 521-522; II, 30; İbn Sînâ, *en-Necât* (nşr. M. Takî Dânişpejûh), Tahrân 1364 hş./1985, s. 341, 387, 595-596, 705, 708; Gazzâlî, *İhyâ’ü ‘ulûmi’l-dîn*, İstanbul 1318, III, 10; Fahrreddin er-Râzî, *en-Nefs ve’r-rûh* (nşr. M. Sagîr Hasan el-Ma’sûmî), Lahor 1388/1968, s. 4, 51-74; İbn Kayyim el-Cevziyye, *er-Rûh*, Riyad 1386/1966, s. 218-219; İbn Haldûn, *Mukaddime*, Beyrut 1402/1982, s. 82-91, 123-127, 372-374, 394-396, 399; Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*, Bulak 1248, I, 58-65, 150-153; Mehmed Fâzîl, *İlm-i Ahlâk*, İstanbul 1329, s. 66-67; G. L. Fonsegrive, *Mebâdî-i Felsefeden Birinci Kitap: İlmü’n-nefs* (trc. Ahmed Naim), İstanbul 1332, s. 55, ayrıca bk. *Lugatçe; Ömer Ferit Kam, Mebâdî-i Felsefeden İlm-i Ahlâk*, Ankara 1339-41, s. 9-11; İsmail Fennî, *Lugatçe-i Felsefe*, İstanbul 1341, s. 77-78; Mustafa Şekip Tunç, *Felsefe Dersleri: Ruhîyat*, İstanbul 1926, s. 314-324; Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3197; E. Kretschmer, *Beden Yapısı ve Karakter* (trc. Mümtaz Turhan), İstanbul 1949; H. Piéron, *Voca-*

bulaire de la psychologie, Paris 1963, s. 56-57, 291, 396; N. Sillamy, *Dictionnaire de la psychologie*, Paris 1967, s. 52-53, 216-217, 276; Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İstanbul 1978, s. 254 vd.; Abdülümün’im el-Hifnî, *Mevsû’atü ‘ilmü’n-nefs ve’t-tahlîlû’n-nefsî*, Beyrut 1978, I, 132; Ahmet Zekî Bedevî, *Mu’cemû muşalahâtü’l-‘ulûmü’l-ic-timâ’iyye*, Beyrut 1982, s. 56, 279, 311-312, 422; Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, İstanbul 1991, s. 403-407; Ahmet Avni Konuk, *Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi* (haz. Mustafa Tahrâlî), İstanbul 1992, s. 217-226; E. Spranger, *İnsan Tipleri: Bir Kişilik Psikolojisi* (trc. Ahmet Aydoğan), İstanbul 2001, s. 271 vd.; Hayatî Hökekleli – Turgay Gündüz, “Üstün Yetenekli Çocukların Karakter Özellikleri ve Değerler Eğitimi”, 1. Türkiye Üstün Yetenekli Çocuklar Kongresi: *Bildiriler Kitabı*, İstanbul 2004, s. 131 vd.; J. M. Burger, *Kişilik* (trc. İnan Deniz – Erguvan Sanoğlu), İstanbul 2006, s. 22-25; J. Feist – G. J. Feist, *Theory of Personality*, New York 2006; Âmil Çelebi-oğlu, “Kıyâfet(ü) İlmî ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî ile Erzurumlu İbrâhim Hakî’nin Kıyâfetnâmeleri”, *EFAD*, sy. 11 (1979), s. 305-323.

HAYATİ HÖKEKLELİ

ŞAİR

(الشاعر)

Sözlükte “bir şeyi bütün incelikleriyle bilmek, sezerek vâkıf olmak; ölçülü ve âhenkli söz söylemek” anlamlarındaki şîr kökünden türeyen şâir kelimesi “nesne ve olaylara bilerek ve sezerek vâkıf olan, ölçülü ve âhenkli söz söyleyen” demektir. Terim olarak “bilgi, sezgi, duygu ve heyecanlarını ölçülü ve âhenkli biçimde ifade eden kimse” şeklinde tanımlanabilir. Zamanımıza şiiirleri ulaşan kadîm Arap şairleri İslâmiyet’ten 150-200 yıl öncesine dayanırsa da mevcut örneklerin gelişme süresi 2000 yıldan az değildir. Dil bilgileri II. (VIII.) yüzyılın sonlarından başlayarak şairleri tabakalara ayırmışlar, İbn Sellâm el-Cumahî (ö. 231/846 [?]) başta olmak üzere bazı edipler bu konuda müstakil eserler yazmışlardır. Ebû Ubeyde ile Asmaî’nin şairleri Câhiliî, İslâmî ve muhadramî diye üç grup halinde ele aldıklarını söyleyen İbn Sellâm Câhiliye şairlerini on üç, İslâm şairlerini on tabakaya ayırmıştır. Onun çağdaşı Ebû Temmâm’ın *Fuḥlûlû’ş-şu’arâ* adlı eserinde de yukarıdaki üç grup yer alır. Muhadram, Câhiliye devrinde ve İslâmî dönemde yaşayıp şiir yazmış olanlar, İslâmî şairler ise sadr-ı İslâm’da ve Emevî devrinde yaşayanlardır. Uzun Abbâsî dönemi içinde şairler, saf Arap olma veya yabancılaşma ölçülerine göre şiirlerinin dilde delil sayılıp sayılmayacağı tartışmalarıyla müvelled (saf Arap olmayan), muhdes (çağdaş) veya müteahhir (son dönemde yaşayan)

gibi sınıflandırmalara tâbi tutulmuş, Beş-şâr b. Bürd (ö. 167/783-84) muhdes veya müvelled şairlerin ilki kabul edilmiştir. Modern edebiyat tarihçileri Arap edebiyatı tarihini siyasî dönemlerle sınırlayıp inceleme yoluna gitmişlerdir. İhtilâflı olan bu yöneme göre Arap edebiyatı tarihi Câhilî, İslâmî, Emevî, Abbâsî gibi devirlere bölünmüş, şairler de bu devirler içinde değerlendirilmiştir. Arap edebiyatı tarihçilerinin bir kısmı Arap şairlerini şiirlerinin niteliğine göre dörde ayırmıştır: Hinzîz şair (kaliteli şiir yazar ve şiir rivayet eden şair), müflîk şair (orijinal düşünce, tema ve figürlere yer vererek kaliteli şiir yazar, ancak şiir rivayet etmeyen şair), şair (kötünün bir derece üstünde şiir yazar kimse), şu'rûr (şiiri değersiz olan şair).

Câhiliye Dönemi. İslâm öncesi Arap toplumunda şairin çok önemli bir yeri vardı. Genellikle göçebe hayatı yaşayan kabilelerin duygularını terennüm eden, düşman kabileyi yerip kendi kabilesinin üstün niteliklerini dile getiren şair kabilesi için yegâne güç kaynağıydı. Şairlerin tabiat üstü bir kaynaktan bilgi aldıklarına, hatta ilham veren karın (insanı etkileyen görünmez varlık) ve cinlerinin bulunduğu inanılırdı. Şair kendi kabilesinin sözcüsü, savunucusu, bazan da başkanı olur, kabileler arası savaşlarda kendi mensuplarına moral verirdi. Milâdî IV. yüzyılda Filistin sınırında Roma kuvvetleriyle savaşıp onları yenilgiye uğratan Arap prensesi Mâviye bunların en eski örneği sayılır (*Eİ²*, IX, 226). Şairin bu yeteneği kabilesi içinde ona seyyid unvanını kazandırabilirdi. Şairi olmayan kabile değersiz sayılırdı. Şairin ilham perisi vasıtasıyla madde dünyasının ötesinden faydalanabilmesi için savaş, gazap, korku, içki, arzu, özlem, aşk, acı, keder, şiddetli heyecan gibi gerçek etkenlerin bulunması zaruri kabul edilirdi. Câhiliye devrinde şairler şiirlerini kendi lehçeleri de etkili olmakla birlikte ortak dil diye benimsenen Kureyş lehçesiyle söylüyorlardı. Toplumun değerleri çerçevesinde bütün belâgat unsurları ile birlikte ince bir sanata dönüşen eserleriyle şairler, yılın belli mevsimlerinde kurulan panayırarda şiir konusunda otorite sayılan şairlerin hakemliğinde yarışıyordu. İslâmî dönemde şiirleri derlenen ve edebiyatın şaheserleri kabul edilen el-muallakât'ı's-seb' şairleri İmru'ülkays b. Hucr (ö. 540 civarı), Tarafe b. Abd, Hâris b. Hilize, Amr b. Külsûm, Zühayr b. Ebû Sûlmâ, Antere b. Şeddâd ve Lebîd b. Rebia'nın (ö. 40/660) bu yarışmalarda seçilmiş şairler olduğu rivayet edilir. İbn Abdürrabîh'in verdiği (*el-İk'dü'l-ferîd*, V, 269-270)

bu listedeki şairlerin sayısı ve adları diğer bazı kaynaklarda farklı şekillerde yer almıştır (İbn Kuteybe, I, 268; İbn Reşîk, I, 96 vd.; ayrıca bk. MUALLAKÂT). İslâm öncesi Arap şiirinde başta tasvir olmak üzere medih ve fahr, fursân (kahramanlık), hicâ (yerme), risâ (ağıt) gibi konular işlenmekteydi. Nesîb (aşk) şairin ilgisine bağlı olarak kasidenin başında yer alıyordu. Dinî konular eski Arap şiirinde fazla yer almamaktadır. Bununla birlikte Hanîf dininin izlerini taşıyan konuların az da olsa Ümeyle b. Ebû's-Salt ile Varaka b. Nevfel gibi şairler tarafından ele alındığı görülmektedir. Klasik şiir mecmualarında Câhiliye devrinde yaşamış birçok kadın şairin adı geçmektedir. Kadın şairlerin en önemlisi daha çok kardeşi Sahr için yazdığı merisileriyle tanınan Hansâ'dır (ö. 24/645). Ukâz panayırında dönemin şiir müsabakalarının hakemi Nâbîga ez-Zübânî'nin çadırında yarışmaya katılan Hansâ onun takdirini kazanmış, hatta, "Şu âmâ (A'sâ b. Meymûn) senden önce şiir okumasaydı seni bu dönem şairlerinin hepsine tercih ederdim" şeklindeki iltifatlarına mazhar olmuştur. Kasidenin bilinen şekli oluşmadan önce kâhin ve şairlerin kabile üyelerini etkileyen secili sözleri sebebiyle recezin şiirin en basit şeklini teşkil ettiği hususunda görüş birliği vardır. Kısmen uzun şiir olarak ilk kaside nazmeden şair Mühelhil b. Rebia'dan (ö. m. 525) (Cumahî, I, 39) İslâmî döneme kadar Arap şairlerinin ilgi alanları ve şiirlerinin muhtevaları pek değişmemiştir. Câhiliye, erken İslâm ve Emevî devirlerinde şairler arasında yaygın gelenek irticâlen şiir söylemekti. Ancak Nâbîga ez-Zübânî, A'sâ b. Meymûn ve Zühayr b. Ebû Sûlmâ gibi şairlerin elinde şiirin gelişim kaynağı haline gelmesi ve merdûh tarafından beğenilip daha fazla câize kazanma kaygısı gibi etkenler şairleri tekel-lûf yoluna sevketmiş, tabiiilik ve irticâl bozulmuştur (bk. İRTİCÂL).

Erken İslâm ve Emevî Dönemi. İlk İslâmî devirde dinin şiire ve şaire bakışı lehte olmamış, sonraki dönemlerde şiirin muhtevasının değişmesine paralel şekilde bu bakış yumuşamakla birlikte olumsuz bakış temsil eden âlimler de olagelmıştır (İbn Bessâm, I, 18). Müşriklerin Hz. Peygamber'i mecnun, kâhin ve şair diye nitelemesine (el-Enbiyâ 21/5; es-Sâffât 37/35-37; et-Tûr 52/29-30) Kur'an'da karşılık verilmiş, Câhiliye şairlerinin hayalî işler peşinde koştukları, yapmadıkları şeyleri söyledikleri, bunların peşinden bâtil ehlinin gidebileceği (eş-Suarâ 26/224-226), Resûl-i Ekrem'in tebliğlerinin ise yalnızca vahiy

ürünü olup onun şiir söylemesinin yakışık almayacağı (Yâsîn 36/69-70) ifade edilmiştir. İslâmiyet'in, Medine döneminde güçlenip Arap yarımadasının her yerinde otoritesini hissettirmesiyle birlikte şiirde duraklama başlamış, ancak İslâm'ı benimseyen bazı Câhiliye şairleri söyledikleri şiirlerle Resûl-i Ekrem'in beğenisini kazanmıştır. Daha önce Lahmî ve Gassânî saraylarında methiyeler yazan Hassân b. Sâbit bu şairlerin başında yer alıyordu. İslâm şairleri Resûlullah'ı ve İslâmiyet'i övmek suretiyle müslümanlara moral vermiş, küfür ve inkârda direnen Kureyş ileri gelenlerini yererek Arabistan yarımadasındaki otoritelerini zayıflatmıştır. Şiirin yol açtığı sosyal gelişmeye Resûlullah'ın Hassân b. Sâbit'e hitaben söylediği şu söz de şahitlik etmektedir: "Müşrikleri şiirleriyle eleştir, şunu bil ki Cebrâil seninle beraberdir" (Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 6, "Edeb", 91; Müslim, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 153; ayrıca bk. Şevki Dayf, *et-Tetavvur ve't-tecdîd*, s. 15). İslâm'ı ve Hz. Peygamber'i şiirleriyle savunan diğer şairler arasında Kâ'b b. Zühayr, Kâ'b b. Mâlik, Amr b. Ehtem, Âtike bint Zeyd, Abdullah b. Revâha, Abdullah b. Zibârâ, Amr b. Ma'dikerib, Amr b. Sâlim de görülür.

Bazı şairlerin Câhiliye âdetlerini yaşatmada ısrar etmeleri ve bir kısmının bu yüzden cezalandırılması dışında Hulefâ-yı Râşidîn devrinde genel olarak şairler İslâmî ölçülere riayet etmişlerdir. Büyük fetihler neticesinde elde edilen ganimet ve ticaret gelirleriyle zenginleşen Emevî sarayı ile otorite çevreleri etrafında yeniden dirilen kabilecilik taassubu (asabiyet), şehir kültürü almış olsalar da çölle bağlantıları daha kuvvetli olan şairlerin yararlanabileceği bir ortam oluşturmuştur. Kabilecilik taassubunun bir yansıması şeklinde dönemin meşhur şairleri Cerîr b. Atıyye, Ferz dak ve Ahtal arasında cereyan eden ve yıllarca süren atışmalar "nekâiz" türü hicvin doğmasına ve gelişmesine imkân vermiş, bu şiirlerde kabilelerin faziletleri ve kötülükleri ayrıntılarıyla dile getirilmiştir. Emevîler zamanında hilâfet meselesi yüzünden doğan siyasî hiziplerle şiir gelişmiş; Cerîr, Ferz dak, Ahtal ve Nâbîga eş-Şeybânî gibi çok sayıda şair Emevîler'i, Tırmâm ve Katarî b. Fücâe gibi şairler Hâricîler'i, Kümeit el-Esedî ve Küseyyir gibi şairler Şi'a'yı, İbn Kays er-Rukayyât da Abdullah b. Zübeyr taraftarlarını (Zübeyrî) savunan şiirler yazmışlardır. Bu dönemde Cemîl, Küseyyir, Kays b. Mülevvâh (Mecnûn), Kays b. Zerîh ve Urve b. Hizâm'ın elinde affî (uzrî) gazel, Ömer b. Ebû Rebia

ile de sarîh gazel büyük gelişme kaydetmiştir.

Abbâsîler Dönemi. Bu dönemin şairleri genellikle çölün kasvetli hayatından kurtulmuş, Bağdat'ta veya eyalet merkezlerinde halife, vezir yahut valilerin saraylarındaki sohbetlere katılmış, kendileri sohbet meclisleri düzenlemiş ve entelektüel bir konuma yükselmiştir. Artık şiir tam anlamıyla bir geçim kaynağı haline gelmiştir. Halifeler, vezirler huzurlarında kendilerini öven bir övgü şiirine binlerce dinar veriyordu. Medihte mübalağa Câhiliye dönemine oranla aşırı biçimde artmıştı. Eleştirmen dilciler, Abbâsîler'in ilk devirlerinden itibaren kozmopolit şehir hayatının etkisi altında kalan Arap dilinin bozulduğunu söylemiş, bu sebeple Beşşâr b. Bürd'den itibaren şairlerin şiirlerini lugat ve gramer kitaplarında şahid olarak kullanmayı sağlıklı bulmamıştır. Edebiyat tarihçileri beş yüzyıllık Abbâsî tarihini dört döneme ayırarak incelemiştir. 1. İlk dönemde (132-233/749-847) Beşşâr b. Bürd ile Ebû Nûvâs gibi şairlerin elinde edep ve hayâ dışı (mücûn) şiir türü gelişme kaydetmiş, buna karşılık Ebû'l-Atâhiye, hapis hayatında eskiden yazdığı hamriyyât şiirlerine tövbe edip zühdiyyâta dair şiirleriyle tanınmıştır. Klasik kasideye eski konak yeri kalıntılarını anmakla giriş yapılmasını gereksiz bularak yenilikçi kimliğini öne çıkaran Ebû Nûvâs'ın elinde, klasik kaside bünyesinde yer alan hamriyyât ve tardiyyât temaları müstakil şiir konusu haline gelmiştir. Özellikle Beşşâr b. Bürd, Sarîulgavânî lakabıyla tanınan Müslim b. Velîd, Ebû Nûvâs ve Ebû Temmâm "yeni tarz şiir" anlamında "bedî" adı verilen, bedî sanatların yoğun biçimde kullanıldığı şiirler yazmıştır. Ayrıca Ebû Temmâm, ince şair zevkiyle eski şairlerden seçip oluşturduğu antolojilerle hamâse türü antoloji yazarlarının öncüsü sayılmıştır. İlk dönemde affî gazelin tek temsilcisi İbnü'l-Ahnef olmuştur. Beşşâr b. Bürd ile Mutî b. İyâs'ın öncülüğünü yaptığı bazı şairler zındıklık belirtisi taşıyan şiirler ortaya koymuştur. Şehir mersiyeleri ise Emîn ile Me'mûn'un hilâfet mücadelesinde harabeye dönen Bağdat üzerine Türk asıllı Hureymî'nin nazmettiği uzun kaside ile başlamış, daha sonra Zenc isyanında yıkılıp yıkılan Basra hakkında İbnü'r-Rûmî'nin kasidesiyle devam etmiştir. Halîl b. Ahmed'e nisbet edilen nahiv manzumesiyle bilhassa Ebân b. Abdülhamîd'in 14.000 beyitlik *Kelîle ve Dimne*'si ve diğer birçok eseriyle didaktik şiir türü bu devirde başlamıştır. 2. Yaklaşık 233-334

(847-945) yılları arasındaki ikinci dönemde bedî sanatların yoğunluğu devam etmiş, bu döneme İbnü'r-Rûmî, Buhtürî ve İbnü'l-Mu'tez gibi üç büyük şair ve edip damgasını vurmuştur. Daha çok Arap olmayanlara övgüler yazan İbnü'r-Rûmî şiirde mânâyı lafza tercih etmiş ve bedî sanatlara ağırlık vermiştir. Devlet ricâli için nazmettiği övgülerle servet sahibi olan Buhtürî şiirde bedîe önem vererek akıcı bir üslûp geliştirmiş, daha ayrıntılı temalara ayırdığı şiir mecmuasıyla (184 bölüm) hamâse türü antolojide Ebû Temmâm'ın takipçisi olmuştur. Özellikle gazel ve hamriyyât temalarında bedî sanatlarla işleyip süslediği şiirleriyle modernist ekolün önemli temsilcilerinden sayılan İbnü'l-Mu'tez, aynı zamanda *el-Bedî*, *Tabakâtü's-şu'arâ*, *el-Âdâb*, *Eş'ârü'l-mülûk* gibi eserler kaleme almıştır. 3. 334-447 (945-1055) yılları arasındaki üçüncü dönemde sosyal ve kültürel yapının değişip gelişmesine paralel şekilde şiir sadece Irak ve Suriye ile sınırlı kalmamış, devletin her bölgesinde çok sayıda şair yetişmiş, dostluk-arkadaşlık, şakalaşma, bağ bahçe tasviri, zühdi, felsefi, ilmi vb. birçok yeni tema şiirlere konu olmuş, şiirde anlam ön plana çıkmış, kasideler uzamış, mübalağa artmış, dile ve şiire yabancı sözler ve kavramlar girmiştir. Arap şiirinin önde gelen temsilcilerinden Mütenebbî ile Ebû'l-Alâ el-Maarrî ve Ebû Firâs el-Hamdânî bu döneme damgasını vurmuştur. Şiirlerinde derin felsefi düşüncelere yer veren Mütenebbî, Seyfûdevle'nin saray şairi olarak onun Bizans'a karşı düzenlediği savaşlara katılmış, zaferlerini destanlaştırdığı, "seyfiyyât" adı verilen şiir dizisiyle hamâse, şecaat ve fahr türünün en güzel örneklerini vermiştir. Seyfûdevle'nin amcasının oğlu Ebû Firâs'ın İstanbul'da Bizans'ın esiri iken yazdığı, Rûmiyyât denilen şiir dizisi ince duygularla vatan özlemini dile getiren en güzel örneklerdendir. Bahçe ve çiçek tasvirleriyle (ravziyyât) ünlü Sanevberî dönemin önde gelen şairlerindendir. Arap şiirinin en önemli temsilcilerinden olan âmâ filozof ve şair Maarrî gençlik şiirlerini *Sakhtû'z-zend* adlı divanında, felsefi ve dinî görüşlerini yansıtan şiirlerini iki harfli kafiye esasına dayanan, lüzûm-i mâ lâ yelzem sanatını icra ettiği *Lüzûmiyyât* adlı divanında toplamıştır. Bu şiirlerde inançsızlık gibi görünen bazı hususların, şairin içinde yaşadığı çok zor hayat şartlarına ve olumsuzluklara karşı gösterilen bir tepki şeklinde değerlendirilmesi daha uygun görünmektedir. Maarrî, *Risâletü'l-ğufrân*'ı ile

İtalyan şairi Dante'nin *İlâhî Komedya*'sına ilham kaynağı olmuştur. Dönemin usta şairlerinden Şerîf er-Radî eşraftan olduğu için sanatını maddî menfaat için kullanmamış, Hicazlı kadınlara dair yazdığı "Hicâziyyât" adlı ince gazelleriyle tanınmıştır. 4. Abbâsîler devrinde şairlerin sayısı artmakla birlikte eski dönemlere göre kalitenin düştüğü genellikle kabul edilir. Yabancı ırklara mensup grupların Araplaşması oranında yabancı unsurlar dile girmiş, saf Arap hissiyatının kaybolmasıyla ilk döneme ait şair duyguları da azalmıştır. Abbâsîler'in ikinci döneminden itibaren askerî ve siyasî güç başta Türkler olmak üzere Arap olmayan unsurların eline geçmekle birlikte câize almak için hükümdarla valilerin övüldüğü şiir geleneği devam etmiştir. Ancak edebî nesrin git-tikçe gelişmesi şiirle bu alanı bölüşürken bedî sanatlarda mübalağa ve şekli sanat gösterileri şairleri duygusalıktan uzaklaştırmıştır. Ebîverdi, Tuğrâî, Kadî Nâsihud-dîn-i Errecânî, Muhammed b. Nasr İbnü'l-Kayserânî ve İbnü'l-Fârîz bu dönemin önde gelen şairlerindendir.

Hız. Peygamber'e Methiye Yazan Şairler. Câhiliye şairi Meymûn b. Kays el-A'sâ, Kâ'b b. Züheyr ve Hassân b. Sâbit'in kasideleriyle erken İslâm döneminde başlayan Peygamber methiyeleri, Eyyûbîler ve Memlûkler zamanında yaşanan siyasî çalkantılar ve Haçlı seferleri sebebiyle mâneviyata yönelmeler olduğundan sayı ve nitelik bakımından doruk noktasına ulaşmıştır. VII. (XIII.) yüzyılda Yahyâ b. Yûsuf es-Sarsari ve Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî'nin kasideleri, VIII. (XIV.) yüzyılda Bûsîrî'nin "Kaside-i Bürde"sinden ilham alınarak Sa'fiyyüddin el-Hillî, İzzeddin el-Mevsîlî, İbn Câbir el-Endelûsî ve daha sonra İbn Hicce, Âişe el-Bâûniyye gibi şairler tarafından yazılan ve "bedîyye" adı verilen uzun methiyeler, ayrıca Abdürrahîm el-Burâî ve Muhammed b. Ebû Bekir el-Vitrî gibi şairlerin kasideleriyle Peygamber methiyeleri başka devirlerde görülmeyen bir canlılık yaşamıştır (bk. BEDİYYÂT; METHİYE; NA'T).

Endülüis. Endülü'sün görkemli hayatının bir yansıması olarak doğan müveşşah türü şiir klasik kasidenin katı kalıplarını kırmış, kasideye tek vezin-tek kafiye yerine birden fazla vezin ve kafiye sistemi getirmiştir. III. (IX.) yüzyılda Mukaddem b. Muâfâ ile İbn Abdürabbih tarafından ilk örnekleri verilen müveşşahâtta Ubâde b. Mâüssemâ, Muhammed b. Ubâde el-Kazzâz, Ebû'l-Abbâs el-A'mâ et-Tütîlî, İbn Zühr el-Hafîd, İbnü'l-Lebbâne, Lisânüddin İbnü'l-

Hatîb, İbn Zümrek, İbn Hâtîme gibi şairler tarafından zengin ürünler verilmiştir. Müveşşahâtın popüler taklidi olan zecel türünün önde gelen temsilcisi *Dîvânü'l-ezcal* sahibi İbn Kuzmân'dır. Endülüs'ün Sanevberî'si diye tanınan İbn Hafâce kır, çiçek, tabiat ve bahçe tasvirleri, Muhyiddin İbnü'l-Arabî de tasavvufî şiirleriyle Endülüs şiirinin önemli temsilcileri kabul edilmiştir. Endülüs'te ekseriyeti saraylı olan çok sayıda kadın şair yetişmiştir. Meriye (Almeria) Hükümdarı Mu'tasım et-Tüçbî'nin kızı Ümmü'l-Kirâm, Son Abbâdî emîri Mu'temid-Alellah'ın kızı Büseyne ile câriyesi Abbâdiyye, Müstekfî-Billâh'ın kızı Velâde, ayrıca Hamdûne bint Ziyâd el-Vâdî-âşî, Hafsa er-Rekûniyye bunlardan bazılarıdır.

Modern Dönem. Bu dönemde Batı şiirinin etkisiyle doğan özgür şiir, mensur şiir, nesir kasidesi gibi yeni anlayışlara taraftar olan veya eskiyi devam ettirmeyi tercih eden birçok şiir ekolü ve şair topluluğu ortaya çıkmıştır. Mahmûd Sâmî Paşa el-Bârûdî'nin kurduğu İhyâ Topluluğu, eskinin en iyi ürünlerini biçim ve üslûpta taklit etmeyi amaçlamakla muhafazakâr bir yaklaşım sergilerken içerik ve konu bakımından çağdaş sorunları dile getirmekle yenilikçi bir çizgi izlemiştir. Ahmed Şevki, Hâfız İbrâhim ve İsmâil Sabri Paşa topluluğun önde gelen temsilcilerindendir. Bu topluluğun şiirlerini gerçek dışı, abartılı ve hayalî bulan Abbas Mahmûd el-Akkâd, İbrâhim Abdülkâdir el-Mâzinî ve Abdurrahman Şükrî, 1921 yılında Divan Topluluğu'nu oluşturmuş, şiirde realizmin, yeni ve çağdaş türlerin ve derin felsefî fikirlerin ele alınmasını benimsemiştir. Ahmed Zekî Ebû Şâdî başkanlığında 1932'de kurulan ve hocası Halîl Mutrân'ın romantizminin etkisinde kalan Apollo Topluluğu eskiye savaş açmış, çağdaş şiir türlerine taraftar olmuştur. Kuzey ve Güney Amerika'ya göç eden Araplar'ın kurduğu meher edebiyatı mensuplarının meydana getirdiği birçok şiir ve edebiyat topluluğu arasında 1920'de New York'ta oluşturulan, Cibrân Halîl Cibrân, Mîhâil Nuayme, Emîn er-Reyhânî'nin öncülüğünü yaptığı er-Râbitatü'l-kalemiyye ile 1933'te Brezilya'da Şükrullah el-Cur ve Mişel Ma'lûf'un öncülüğünde kurulan el-Usbetü'l-Endelüsiyye en kalıcı olanlarını teşkil etmiştir. Bu topluluklar eskiye savaş açmış, Amerika ve Batı şiirinin etkisiyle çağdaş şiir türlerini savunmuştur. 1957'de Beyrut'ta oluşturulan Mecelletü's-şi'r etrafındaki şairler topluluğu da yenilik taraftarı olmuştur. Bunların en önemli

temsilcileri Yûsuf el-Hâl, Halîl el-Hûrî, Nizâr el-Kabbânî ve Ali Ahmed Saîd Adonis'tir.

BİBLİYOGRAFYA :

Cumahî, *Fuḥûlû's-şu'arâ*, I, 24 vd., 39; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I-IV, tür.yer.; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*, Beyrut 1964, I, 7-49; ayrıca bk. tür.yer.; İbn Abdürabbih, *el-İkḍâl-ferîd*, V, 269-270; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1401/1981, I, 96 vd.; İbn Bessâm eş-Şenterîni, *ez-Zâhire*, I, 18; Âiûsî, *Rûḥu'l-me'ânî*, XIX, 145-151; Cl. Huart, *Littérature arabe*, Paris 1902, s. 9-65, ayrıca bk. tür.yer.; J. M. Abd - el-Jalil, *Brève histoire de la littérature arabe*, Paris 1946, s. 29-35, 157-160, 255, ayrıca bk. tür.yer.; R. Blachère, *Histoire de la littérature arabe*, Paris 1952, s. 243-245, 530-535, 593-597, ayrıca bk. tür.yer.; Ch. Pellat, *Language et littérature arabes*, Paris 1952, s. 66-85, 96-101, 168, 190, ayrıca bk. tür.yer.; Amjad Trablusî, *La critique poétique des arabes*, Damas 1955, tür.yer.; Şevki Dayf, *Târîhu'l-edeb*, I-VI, tür.yer.; a.mlf., *et-Teḥavvur ve't-tecdîd fi's-şi'rî'l-Ümevî*, Kahire 1977, s. 15; Hannâ el-Fâhûrî, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, Beyrut 1960, s. 58-195, 210-312, 369-433, ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf., *el-Mûcezz fi'l-edebî'l-'Arabî ve târîhih*, Beyrut 1985, I, 93-288, 427-610; II, 284-521; III, 148-274, 352-376, 476-505; IV, 442-725; Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-edeb*, Kahire 1385/1965, II, 23-100, ayrıca bk. tür.yer.; Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973, s. 9-17, 22-28, ayrıca bk. tür.yer.; Mustafa Sâdik er-Râfî, *Târîhu âdâbî'l-'Arab*, Beyrut 1394/1974, I, 351-372; III, 15-25; ayrıca bk. tür.yer.; Butrus el-Büstânî, *Üdebâ'ü'l-'Arab*, Beyrut 1979, I, 87, 265-267, 282-284, 310-360; II, 19-114, 211-258, 301-364, 423; R. A. Nicholson, *A Literary History of the Arabs*, Cambridge 1979, s. 71-140, 258, ayrıca bk. tür.yer.; As'ad E. Khairallah, *Love, Madness and Poetry: An Interpretation of the Mağnûn Legend*, Beirut 1980, s. 37-43; Ömer Feruh, *Târîhu'l-edeb*, I, 45-47, 74-86, 256-257, 360-371; IV, 410-447; Ömer Mûsâ Bâşâ, *el-Edebü'l-'Arabî fi'l-'aşrî'l-Memlûkî ve'l-'aşrî'l-Osmânî*, Dimaşk 1402-1403/1982-1983, I, 67-70; ayrıca bk. tür.yer.; C. Zeydân, *Âdâb*, I, 61, 67-72, 91, 92, ayrıca bk. tür.yer.; Ahmet Savran - Keenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi: Cahiliye Dönemi*, Erzurum 1993, s. 34-99; Ali el-Cündî, *Fî Târîhi'l-edebî'l-Câhilî*, Kahire 1998, s. 274-280, ayrıca bk. tür.yer.; Sâdik İbrâhim Arcûn, "Teḥâkümü's-şu'arâ", *ME*, VIII (1356/1937), s. 513-516; Abdülhafız Fergalî el-Karenî, "Hînemâ yüciḍḍü's-şu'arâ'ü'l-'âbişûn", a.e., LIV/11 (1982), s. 1590-1596; Hurshid Rizvî, "The Satus of Poet in Jahiliyya", *HI*, VI/2 (1983), s. 97-110; Velid Mahmûd Hâlis, "Menziletü's-şi'r ve's-şu'arâ" fi't-tefkîrî'n-naḥdiyyi'l-'Arabî", *el-Câmî'atü'l-İslâmiyye*, I/3, London 1415/1994, s. 133-172; F. Krenkow - [Nihad M. Çetin], "Şâir", *İA*, XI, 291-294; T. Fahd, "Shâ'ir", *EP* (İng.), IX, 225-228; S. Moreh, "Shâ'ir", a.e., IX, 228-230; A. Ben Abdesslem, "Shâ'ir", a.e., IX, 230-233; D. F. Reynolds, "Shâ'ir", a.e., IX, 233-236.

NASUHİ ÜNAL KARAAARSLAN

Fars Edebiyatı. İslâm öncesi Fars şiiri hakkında bilinenler son derece sınırlıdır. Bu dönem Fars şiiri içerisinde değerlendirilen

metinler çoğunlukla dinîdir; dinî olmayan şiir şifahî biçimde varlığını sürdürmüştür. Şifahî şiir mûsiki ile iç içe olup şairler şiirlerini mûsiki eşliğinde söylüyorlardı. Bundan dolayı o dönem şairlerinin aynı zamanda mûsikîşinas olduğunu söylemek mümkündür. Bu şairlere "hunyâger" ya da "gô-sân" denilmekteydi (*Ferheng-i Fârsî*, III, 3124).

İslâm'dan sonra Fars şairleri büyük ölçüde Arap şiirinin etkisi altında kalarak Arap şiirinden aldıkları kalıp ve vezinleri daha da geliştirip yeni bir dönem başlatmışlardır. Bu devirde ilk Farsça şiir söyleyenlerin Ebû Hafs-ı Suğdî ile Ebû'l-Abbâs-i Mervezî olduğu rivayet edilir. Şiirin mûsiki eşliğinde terennüm edilmesi geleneği İslâmiyet'ten sonra bir süre daha devam etmiştir. İslâmî dönemin ilk büyük şairi kabul edilen Rûdekî'nin (ö. 329/941) şiirlerini "rûd" adı verilen bir müzik aleti eşliğinde söylediği kaydedilir. Sâmanîler'in hâkimiyet kurduğu IV. (X.) yüzyılda Farsça'nın edebî dil olarak güçlenmesiyle birlikte şairlerin konumları da belirginleşmiştir. Sâmanî dönemi şairleri devlet adamlarından himaye görmüş, bazan devlet teşkilâtında kâtiplik veya danışmanlık gibi görevler üstlenmiştir. Bu bakımdan ilk dönem şairlerinin saray şairi diye nitelendirilmesi yanlış olmaz. Ferrûhî-i Sistânî, Gazneli sarayının itibarlı bir şairi olduğu kadar mûsikideki yeteneği ve çeng çalmasıyla da meşhurdur.

Farsça'nın ilk nesir örneklerinde şairlerle ilgili değerlendirmelere az da olsa rastlanmaktadır. Bazı ahlâk, tarih ve coğrafya kitaplarında bir kısım şairler hakkında bilgilerin yanı sıra şair telakkisine dair ipuçları bulunmaktadır. Şuara tezkireleri de bu alanda önemli kaynaklardır. Şairliği derli toplu biçimde ele alan ilk eser Ziyârî Emîri Keykâvus'un oğluna yol göstermek amacıyla yazdığı *Kâbüsnâme*'dir. V. (XI.) yüzyılda kaleme alınan eserde şairin niteliğine, şiir dallarına ve şiirin bölümlerine ilişkin bilgiler yanında genç şairlere bu konuda öğütler yer almaktadır (*Kâbüsnâme*, s. 189-192). Keykâvus'un, eserinde şairlikle müzisyenliği (hunyâgerî) ayrı başlıklar altında ele alması dikkat çekicidir. Şairliğe dair en kapsamlı değerlendirmeler Nizâmî-i Arûzî'nin (VI./XII. yüzyıl) *Çehâr Makâle* adlı eserinde görülmektedir. Dört bölümden oluşan eserin ikinci bölümünde şairin tanımına ve niteliklerine geniş yer ayrılmıştır. Kendisi orta derecede bir şair olan Nizâmî-i Arûzî'nin şairin hangi niteliklerle donanması gerektiğine dair söyledikleri, hem o devir şairlerinin nitelikleri